

Opponensi vélemény

Cser András

Aspects of the phonology and morphology of Classical Latin

című,

az MTA doktora címért benyújtott értekezéséről

Az értekezés a latin nyelv első olyan teljes és rendszeres fonológiai leírása, amely szinkrón szemlélettel, korszerű autoszegmentális keretben, terjedelmes elektronikus korpusz alapján készült. Ennek a mondatnak minden egyes eleme egyaránt hangsúlyos.

A latin nyelv történetének természetesen könyvtárnyi irodalma van, amely mögött sok évszázados filológiai és szorosán vett nyelvészeti kutatómunka áll. A latin nyelv valamely korszakának, esetünkben a klasszikus latinak a szinkrón fonológiai leírása azonban sokkal kevésbé feltárt terület, tudásunk szerint Magyarországon a jelöltön kívül nem foglalkozott, és ma sem foglalkozik vele senki. Nem utolsó sorban azért nem, mert egy holt nyelv fonológiai leírása nem magától értetődően, könnyűszerrel elvégezhető feladat. A klasszikus latin különféle (célszerűen kiválasztott) jelenségeinek modern fonológiai elemzésére természetesen van példa a szakirodalomban, de a jelölt által önmaga elé tűzött átfogó feladatnak eddig senki nem látott neki komolyan.

Ami az elemzés fonológiaelméleti keretét és hátterét illeti, ezt a jelölt dicséretes visszafogottsággal „meglehetősen konzervatívnak” nevezi – de ezt ne értsük teljesen szó szerint. A huszonegyedik század leginkább élenjáró elméletei (az analógiás, fonetikai alapú megközelítések, illetve az optimalitáselmélet) felől nézve persze valamelyest konzervatív a dolgozatban követett szabályalapú, lexikális fonológiai, és autoszegmentális (geometriai) ábrázolásokon alapuló elméleti keret, de szélesebb perspektívában nézve a jelölt által követett keret a lehető legkorszerűbb, amely egy holt nyelv leírására egyáltalán szóba jöhet, és amely alkalmas egyes jelenségek elméletileg újat hozó kezelésén kívül egy-egy teljes nyelvállapot fonológiai leírására.

A dolgozatban felhasznált elektronikus korpusz, pontosabban korpuszok, az ún. Brepols-korpusz és két, a jelölt által egyes speciális célokra összeállított kisebb, de még így is lenyűgöző méretű részkorpusz lehetővé teszi, hogy az elemzések adott pontján kvantitatív adatokkal legyenek alátámaszthatók a szerző megállapításai. Az értekezés végén álló két függelék közül az első (208–210) a klasszikus latin mássalhangzók szöveggyakorlásának kvantitatív feltárása, a második (211–214) pedig az értekezésben említett – a szöveggörpuzszban szereplő – auktorok annotált felsorolása, mégpedig egyszer ábécérendben, és aztán még egyszer, időrendben.

*

Az értekezés az említett függelékeken kívül tizenkét fejezetből és egy igen részletes, gondosan összeállított, nagy erudícióról tanúskodó bibliográfiából (215–223) áll. Első fejezete (*Introduction*, 1–9) leszögezi a vizsgálat célját, hatókörét és felvázolja a dolgozat szerkezetét, röviden megemlíti a korábbi (de nem szinkrón, és legnagyobb részben nem is fonológiai) szakirodalom legfontosabb tételeit, részletesen szól az értekezésben leírt nyelvváltozatról, az adatokról és a szövegek írásmódjáról, valamint röviden a felhasználandó fonológiai keretről.

A második fejezet (*The segmental inventory*, 10–41) a klasszikus latin mássalhangzó- és magánhangzórendszert mutatja be, az egyes szegmentumok disztribúciójával, majd külön a labiovelárisok kérdésével foglalkozik, valamint bevezeti a képzési hely nélküli nazálist, mint a mögöttes mássalhangzórendszer tagját. A magánhangzók esetében részletesen vizsgálja a

nazalizált magánhangzók és a diftongusok kérdését, mindkét esetben megállapítva, akárcsak fentebb a labiovelárisok esetében, hogy ezekre mint önálló mögöttes szegmentumokra nincs szükség a leírásban. A magánhangzó-kapcsolatok (hiátusok) rövid tárgyalása után bevezeti a magán- és mássalhangzórendszer megkülönböztető jegyes elemzését és autoszegmentális ábrázolását.

A harmadik fejezet (*The phonotactics of simplex forms*, 42–64) a szókezdő, szó belseji és szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok részletes számbavétele és elemzése után felállítja a klasszikus latin általános szótagtemplátumát, különös tekintettel az extraszillabikus {s} felvételére, amely lehetővé teszi a szótagszerkezetnek a Szonoritási Sorbarendezés keretei között való következetes elemzését. Ezután a szótagkontaktusok elemzése során rámutat a mássalhangzók képzési helye és szonoritása közötti interakcióra, valamint felállítja a jólformált szótagilleszkedést meghatározó ún. helyfeltétel első változatát, amelyet egy későbbi fejezetben még felülvizsgál.

A negyedik fejezet (*Processes affecting consonants*, 69–87) a különféle mássalhangzós folyamatok autoszegmentális megfogalmazásával foglalkozik: a zöngésségi hasonulással, az [s] törlésével zöngés mássalhangzók előtt, a [t]-nek az [s]-hez való teljes hasonulásával, a rotacizmussal, a degemináció két fajtájával, a nazálisok hely-jegyének frikatívák előtt való elvesztésével, az [m] utáni epentézissel, a képzési hely szerinti hasonulással, a sötét és világos [l] eloszlásával, és a szó végi zárhangtörléssel. Megjegyzendő, hogy az egyes folyamatok autoszegmentális formalizálása során a sztenderd szabályírási konvencióktól eltérően külön feltünteti a bemeneti és kimeneti konfigurációt, magát a változást hol egy külön (harmadik) ábrán, hol a bemeneti, hol pedig a kimeneti oldalon jelezve, amely megoldás szokatlan ugyan, és szigorúan véve redundáns is, de különösen szemléletessé teszi a szabályok felírását.

Az ötödik fejezet (*Processes affecting vowels*, 88–107) a magánhangzókat érintő folyamatokkal foglalkozik: először a magánhangzó-minőséget érintő váltakozásokkal, majd a magánhangzó/semmi váltakozások különféle fajtáival, végül pedig a hosszúsági alternációkkal (rövidülésekkel, nyúlásokkal). Ezután az üres magánhangzóval, illetve a hely nélküli nazálissal való összeolvadás folyamatainak és egy kisebb, kivételes váltakozási mintának a tárgyalásával zárul a fejezet.

A hatodik fejezet (*The inflectional morphology of Classical Latin*, 108–135) egyfelől az egész dolgozat csúcspontja, másfelől kissé ki is lóg a dolgozat egészéből, mivel az eddigi kizárólagosan fonológiai perspektíva helyett átvált a morfológiai perspektívára, bár a tárgyalás itt is erősen fonológiai jellegű és megalapozású. Konkrétan az igeragozás, majd a névszóragozás bonyolult és szerteágazó allomorfiáját elemzi, mégpedig úgy, hogy mindkettőt egységes mechanizmusra, a magánhangzó-szonoritási skála felhasználására vezeti vissza. Ezáltal a latin inflexiók allomorfiáinak a korábbiaknál lényegesen egyszerűbb és elegánsabb leírása válik lehetővé.

Az értekezés hátralévő részében egy-egy részkérdésre vonatkozó rövid fejezetek váltakoznak újabb súlyos és tartalmas elemzésekkel. Személyes kedvenceim ezek a „kis színesnek” tekinthető rövid fejezetek, amelyek elméleti szempontból talán kevésbé nagy súlyokat görgetnek, viszont bennük egy-egy kisebb kérdéssel kapcsolatban a korpusz kvantitatív számbavétele (meg a korpusz releváns helyeinek tételes felsorolása) nagyobb szerephez jut, mint a hosszabb fejezetekben. Az első ilyen „kis színes” az értekezés hetedik fejezete (*Resyllabification*, 136–143), amely a prefixum-tő határon, illetve a szóhatáron át történő átszótagolás lehetőségeivel és ezek különbözőségeivel foglalkozik, előkészítve a talajt a prefixumoknak a nyolcadik fejezetben következő részletes tárgyalásához, de önmagában is élvezetes közjátékot alkotva a két súlyos, nehéz olvasmányt jelentő központi fejezet között.

A nyolcadik fejezet (*The phonology of prefixed forms*, 144–175) az egyszerű (szimplex) alakokról áttér az előképzőkkel ellátott (komplex) alakokra, a prefixum-tő határon lezajló folyamatokra. Felsorolja, majd egyenként részletesen tárgyalja a latin prefixumokat, mindegyik típusnál számba véve a lezajló fonológiai folyamatokat, majd általánosításokat tesz, összevetve egymással a szimplex alakokban végbemenő és a prefixumhatáron lezajló fonológiai folyamatokat.

A kilencedik fejezet (*Perfective reduplication and stem-initial patterns*, 176–182) ismét az említett „kis színesek” egyike, amely abban is eltér a törzsfelvezetektől, hogy benne nagyobb hangsúly esik a diakrón meg gondolásokra, mint az értekezés többi részében (amelyekben a diakrón meg gondolások csak kiegészítő, gyakran lábjegyzetbe száműzött információként szerepelnek).

A tizedik fejezet (*On the phonology of liquids*, 183–193) az [l] és [r] viselkedését tárgyalja, különös tekintettel az *-alis/-aris* allomorfiára, amellyel kapcsolatban a szerző egy korábbi (2010-es) publikációja óta tudjuk, hogy bár a fonológiai szakirodalom, beleértve a fonológiai tankönyveket is, unásig tárgyalta a kérdést egyfajta tévesen leegyszerűsítő módon, az egész világ egyszerűen rosszul tudta a tényeket. A fejezet ezen kívül a likvidák viselkedésének egyéb aspektusait is tárgyalja.

A tizenegyedik fejezet (*The issue of <gn>-initial stems*, 194–205) még egy utolsó „kis színessel” szolgál, amelyben a szerző lebegő helycsomópontot tételez fel a szóban forgó tövek történeti változásának egy adott pontján; akárcsak a kilencedik fejezetben, itt is történetivé válik a perspektíva, és nagyobb szerephez jut a forrásokbeli előfordulások tételes felsorolása.

*

A bölcsészettudományi doktori értekezésekben kevésbé szokásos, a természettudományiakban azonban elmaradhatatlan, hogy a szerző egy ponton tételesen felsorolja az úgynevezett téziseit, amelyeknek az elfogadása vagy elutasítása az opponensek legfontosabb konkrét feladata. A jelen esetben Cser András előzékenyen beilleszt a dolgozatba egy rövid tizenkettedik fejezetet (*Summary of research results*, 206–207), amelyben az említett tézisek megtalálhatók. Befejezésül végigmegegyek ezeken a téziseken (pontosabban a magyar nyelvű téziszűzletben megjelenő magyar nyelvű verziójukon), és jelzem, hogy melyek azok, amelyeket elfogadok a szerző önálló és új eredményeként.

- Szegmentumkészlet:
 - A kontúrszegmentumok mindezidáig legalaposabb összefoglaló elemzése: a szerző önálló eredményeként elfogadom a kettőshangzók VC szekvenciaként való elemzése mellett felhozott érvelését (Cser 2009a), akárcsak azt a döntését, hogy bár a labiovelárisok státusza egyértelműen nem határozható meg (Cser 2013a), a leírás egyszerűsége kedvéért ezekkel az elemzésben nem számol önálló szegmentumként.
 - A hely nélküli nazális bevezetése és fonológiai leírása (Cser 2011a): a szerző önálló eredményeként elfogadom a hely nélküli nazális szerkezetére, eloszlására, a morfológiai és fonológiai folyamatokban játszott szerepére vonatkozó leírását.
 - Egy konkrét jegygeometria alkalmazása a teljes latin fonológiára: maga a jegygeometria természetesen nem a szerző önálló leleménye, de a teljes latin fonológiára való alkalmazása önálló és új eredmény.
- Szótagszerkezet:
 - Átfogó leírás: ezen belül új és önálló eredménynek tartom az extraszillabikus [s] (Cser 1999a) és a szótagvégi félhangzók (Cser 1999b) elemzését.
 - A helyfeltétel megfogalmazása és a latinra való alkalmazása: új eredmény ez is, a szótagillesztési feltétel eddigieknél részletesebb elemzésével együtt.

- Mássalhangzós és magánhangzós folyamatok:
 - A rotacizmus fonológiai magyarázata a jegyek összeférhetetlensége alapján
 - A degeminációs folyamatok pontos jellemzése
 - A kétféle helyhasonulási folyamat szétválasztása és külön jellemzése
 - A hely nélküli nazális más szegmentumokkal való kölcsönhatásának leírása
 - A latin szegmentális fonológiai folyamatok autoszegmentális/geometrikus jellemzése: mind az öt alponthoz elfogadom a szerző új és önálló eredményeit
- Inflexiók morfológia:
 - A névszói és igei inflexió egyesített és a korábbiaknál lényegesen egyszerűbb leírása (Cser 2015a, b): jelentős új és önálló eredmény, különös tekintettel az alábbiakra:
 - Az allomorfiákat kiváltó fonológiai környezetek pontos jellemzése
 - Az egybefüggőség kimutatása (ennek alapján a szonoritás működése az inflexiók allomorfiáiban)
 - Az *i*-tövék igei heteroklitikus jellemzése
 - Az imperfektumi és perfektumi allomorfiák párhuzamos elemzése
- Átszótagolás:
 - Az egy verssoron belül rövid magánhangzóra végződő szó és extraszillabikus [s]-szel kezdődő szó szekvenciájának kerülésére adott magyarázat (Cser 2012): új, önálló és szellemes
- Prefixáció:
 - A hangzósság, a képzési hely és a hasonulások összefüggéseinek megragadása prefixum-tő határon az általánosított helyfeltétel segítségével: új és önálló eredmény
 - A *con-* és a többi nazálisvégű prefixum eltérő viselkedésére adott fonológiai magyarázat: új és önálló eredmény
 - A *conl-/coll-* variabilitás kvantitatív jellemzése: ugyancsak
- Reduplikáció:
 - A reduplikáló igei szűk csoportjának fennmaradására adott magyarázat (Cser 2009b), valamint az indoeurópai alapnyelv és a latin eltérő tökezdő mintázataival való összefüggésük kimutatása új és önálló eredmény
- Likvidák:
 - Az *-alis/-aris* allomorfia fonológiai környezetek pontos leírása (Cser 2010)
 - A kicsinyítő képzős alakok fonológiailag rendhagyó, lexikálisan kiugró formákként való jellemzése
 - Az [r]-re vonatkozó ismétlődési megszorítások leírása: mindhárom új, önálló és igen jelentős eredmény
- <gn> kezdetű tövek:
 - A prefixált <gn> kezdetű tövek kronológiai rétegeinek azonosítása
 - Ezek magyarázata a tökezdő mássalhangzócsoporthoz fonológiai szerkezetének pontos jellemzése alapján (Cser 2011b, 2013b)
 - A tökezdő [g] hang eltűnési folyamatának pontos fonológiai leírása: mindhárom új és önálló eredmény

*

Az értekezés összességében kiemelkedő tudományos teljesítmény: kiválóan megírt, mintaszerűen szerkesztett és prezentált, koherens monográfia, amelyben a szerző korábbi eredményei újragondolva és kiterjesztve, adott esetben revideálva jól megtalálták a helyüket. Helyenként nehéz olvasmány, de más részeiben – meg úgy általában – kimondottan élvezetes szellemi kalandot kínál. Külalakja a beltartalomhoz minden tekintetben méltó; a szöveg

angolsága pedig annyira kiváló, hogy ennek a szempontnak még maga a felvetése is tulajdonképpen méltatlan. A doktori munka tudományos eredményeit bőségesen elegendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez, a nyilvános védés kitűzését javaslom:

Budapest, 2016. szeptember 12.

.....
Siptár Péter